

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בחוקותי, תשע"ה
מספר 1119

בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

חופש העיון וגבולות התבונה

ג'פרי וולף

התוכחה שבפרשת בחוקותי נפתחת בפסוק (וי' כו: טו):

וְאִם בְּחֻקֹּתַי תִּמָּאֲסוּ וְאִם אֶת מִשְׁפָּטֵי תִגְעַל נִפְשְׁכֶם, לְבַלְתִּי עֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתַי לְהַפְרֹכֶם אֶת בְּרִיתִי. הַנִּסְיוֹן הַשְּׁלִילִי הַחֲרִיף הַזֶּה מִשְׁךְ אֶת תְּשׁוּמַת לִבְּכֶם שֶׁל הַמְּפֹרָשִׁים, וְהֵם נִסּוּ לְהַסְבִּיר מַה גּוֹרֵם לְמִיאוּס וְגִיעוּל הַתּוֹרָה. מִעֲנִינִים בְּמִיּוּחַד הֵם דְּבָרֵי הַרְמַב"ן בְּעִנְיַן זֶה:

בַּעֲבוּר הַיּוֹת הַחֻקִּים מִצּוֹת לֹא נִתְגַּלָּה טַעֲמָם לְהַמּוֹן, יִמָּאֲסוּ אוֹתָם הַכְּסִילִים. יֹאמְרוּ: מַה הַחֻפֵּץ לְשֵׁם שֶׁלֹּא אֲלֻכְשׁ הַבְּגָד הַזֶּה הַמְּרוּקֵם בְּרַקְמֵי שֵׁשׁ וְתַכְלֵת? וּמַה נּוֹעִיל כִּי נִשְׂרׁוֹף הַפְּרָה וְנִזְרוּק עֲלֵינוּ הָאֵפֶר? אֲבָל הַמְּשַׁפְּטִים, הַכֹּל חִפְצִים בָּהֶם וְהַכֹּל צְרִיכִים אוֹתָם, אֵינן יֹשׁוּב לְעַם וּמְדִינָה בְּלִתֵּי מִשְׁפָּט. וְלֹא תִגְעַל נִפְשׁ שׁוֹם אָדָם מִשְׁפָּט מִכָּה אִישׁ וּמֵת, וְכִי יִנְצוּ, וְדִינֵי הַשּׁוֹר וְהַבּוֹר וְהַשּׁוֹמְרִים וְכִיּוֹצֵא בָהֶם. אֲבָל הַמְּשַׁפָּט אֲשֶׁר נַעֲשֶׂה בְּעוֹבְרֵי הַמִּצְוֹת, כֹּאִישׁ אֲשֶׁר יִבְעוֹל הָעֲרִיוֹת אוֹ יַחַלֵּל הַשֶּׁבֶת וְיַעֲשֶׂה אוֹב וְיַדְעוּנִי, בּוֹזָה יִקְוֹצוּ, מִפְּנֵי הַמִּצְוֹת שֶׁהֵן עוֹל כְּבֹד עַל הַרְשָׁעִים. וְלִכְךָ אָמַר "וְאִם אֶת מִשְׁפָּטֵי תִגְעַל נִפְשְׁכֶם, לְבַלְתִּי עֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתַי". כִּי הַגְּעִילָה בְּמִשְׁפָּטִים, כְּדֵי שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ הַמִּצְוֹת.

הַרְמַב"ן מַעֲלָה כַּאֲן שְׁנֵי עֲנִינִים:

א. תְּהִלַּת הַהִידְרָדוֹת הַמּוֹבִיל לְחֻרְבָן מִתְחִיל בְּמִיאוּס מִתְנַשֵּׂא כִלְפֵי הַחֻקִּים, הֵינּוּ הַמִּצְוֹת שֶׁאֵינן טַעֲמָן גְּלוּי.¹ כִּיּוֹן שֶׁלְכֹאֲרָה אֵינן הֵיגִיוֹן בְּמִצְוֹת הַלְלוּ, וְחֻלְקָן אֲפִילוּ נִרְאוּת אֲבַסּוֹרְדִיּוֹת, בּוֹז יְבוֹזוּ לָהֶן. זֶה בְּנִיגוּד לְמִשְׁפָּטִים, הַמִּצְוֹת הַמּוֹסְרִיּוֹת שֶׁהֵיגִיוֹן זוֹהַר, מִשׁוֹם שֶׁ"הַכֹּל חִפְצִים בָּהֶם, וְהַכֹּל צְרִיכִים אוֹתָם, אֵינן יֹשׁוּב לְעַם וּמְדִינָה בְּלִתֵּי מִשְׁפָּט. וְלֹא תִגְעַל נִפְשׁ שׁוֹם אָדָם מִשְׁפָּט".

ב. הַתּוֹרָה הִיא מַעֲרַכַת מְגוּבֶשֶׁת, וְאִי אֲפֶשֶׁר לְהַפְרִיד בֵּין הַחֻקִּים לְבֵין הַמְּשַׁפְּטִים. לְכֵן, מִי שְׁמוּאֵס בְּחֻקִּים, יִדְחָה בְּסוֹפוֹ שֶׁל דְּבַר אֶת הַתּוֹרָה כּוֹלָה.

נְכוּן, אֵינן בְּצִיּוֹן הַקּוּשֵׁי הַדְּתִי-הַשְּׁכֵלִי שֶׁמַּעֲרָרִים הַחֻקִּים מִשׁוֹם חִידוּשׁ, וְכִבְר חַז"ל הַבְּלִיטוֹ אֶת הָאֲתַגֵּר הַזֶּה (יּוֹמָא סו ע"ב):

תְּנוּ רַבְּנָן: "אֶת מִשְׁפָּטֵי תַעֲשׂוּ" - דְּבָרִים שֶׁאֲלֻמָּלֵא נִכְתְּבוּ דִין הוּא שִׁיכְתְּבוּ, וְאֵלּוּ הֵן: עֲבוּדָה זְרָה, וְגִלוּי עֲרִיוֹת, וְשִׁפְכוֹת דַּמִּים, וְגִזְלָה, וְבִרְכַת הַשֶּׁם. "וְאֶת חֻקֵּי תִשְׁמְרוּ" - דְּבָרִים שֶׁהַשְּׁטָן וְאוֹמוֹת הָעוֹלָם מִשִּׁיבִים עֲלֵיהֶן, וְאֵלּוּ הֵן: אֲכִילַת חֹזֵר, וְלִבִּישַׁת שַׁעֲטָנָז, וְחִלְצֵת יְכֵמָה, וְטַהֲרַת מִצּוֹרַע, וְשַׁעֲרֵי הַמִּשְׁתַּלַּח. וְשִׁמָּא תֹאמְרוּ מַעֲשֶׂה תוֹהוֹ הֵם? תִּלְמוּד לּוֹמַר: "אֵינִי ה'" - אֵינִי ה' חֻקְתִּיו, וְאֵינן לֶךְ רִשׁוֹת לְהַרְהֵר בָּהֶן.

אוֹלָם בְּהַקְּשָׁרִים מְסוּיָמִים, הַנְּטִיָּה לְשִׁפּוֹט וְלַהֲסַתֵּיג מִן הַחֻקִּים הֵינּוּ יוֹתֵר בּוֹלְטָת וְנִתְפַּסָּה כִּיּוֹתֵר מֵאֵימָת. דּוּגְמָה טוֹבָה הִיא הַמַּחְלֻקָּת עַל מַקּוֹם הַפִּילוֹסוֹפִיָּה בִּיהָדוּת ("הַפּוֹלְמוֹס עַל כְּתָבֵי הַרְמַב"ם") שֶׁהֵינּוּ בְּעִיקָר בְּפִירוּבְּנֵס בְּסִפְרֵי הַנּוֹצְרִית בֵּין הַמָּאָה ה'י"ב לְבֵין הַמָּאָה ה'י"ד.² חֻלְקָן נִיכָר מִמֶּנָּה נִבַּע מִן הַחֲשָׁשׁ שֶׁהַתַּעֲסָקוֹת בְּפִילוֹסוֹפִיָּה וְבוֹבִיל לְשִׁפְטָה חֲפוּזָה שֶׁל הַתּוֹרָה, וּמִשֶּׁם לְסַפְקָנוֹת דְּתִית, וְלִבְסוּף לְעֲרַעוֹר הַנְּאֻמָּנוֹת לְהַלְכָה.

* הרב ד"ר ג'פרי וולף, המחלקה לתלמוד, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ יש מחלוקת ישנה בשאלה אם יש לחוקים טעם אם לאו. ראו: י' היימן, **טעמי המצוות בספרות ישראל**, ירושלים תשנ"ג; מו"ר פרוץ' י' טברסקי, **מבוא לספר משנה תורה להרמב"ם**, ירושלים תשנ"א, עמ' 281-284.

² ראו: א' הלקין, **החרם על לימוד פילוסופיה**, פרקים א (תשכ"ז-תשכ"ח), עמ' 35-55; ע' שוחט, "בירורים בפרשת הפולמוס הראשון על ספרי הרמב"ם", **ציון** לו (תשל"א), עמ' 27-60; G. Stern, **Philosophy and Rabbinic Culture**, London: Routledge 2009.

וכבר הכיר הרמב"ם באפשרות הזאת, כשתיאר גישות אחדות לדרשות חז"ל (הקדמה לפרק חלק, ד"ה והכת השניה):

והכת השניה גם הם רבים, והם אותם שראו דברי חכמים או שמעוהו והבינוהו כפשוטו, וחשבו שאין כונת חכמים בכך אלא משמעות פשטי הדברים, ולכן זלזלו בו וגוהו, וחשבו למוזר מה שאינו מוזר, וילעיגו על דברי חכמים לעתים קרובות, וחושבים שהם יותר נבונים מהם ויותר זכי רעיון, ושהם עליהם השלום פתיים חסרי דעת סכלים בכל המציאות, ואינם משיגים שום דבר כלל. ורוב מי שנפל במחשבה זו, אותם הטוענים שהם רופאים וההוויים במשפטי המזלות, לפי שהם לפי דמיונם פקחים חכמים פילוסופים, וכמה רחוקים הם מן האנושות אצל הפילוסופים האמתיים.

יחס דומה, הפעם לחוקים, משתקף בדברי הרמב"ן. גם הוא מדבר על אנשים שהגיעו לרמה פילוסופית מסוימת, העבירו את החוקים תחת שבט ביקורתם, זלזלו בהם גינו אותם, והלעיגו על החוקים.

האמנם היו אנשים כאלה? אף על פי ששניהם מתפלמסים בדבריהם, הרמב"ם והרמב"ן יותר מרומזים שהדבר כן. אפשרות זו מתחזקת דווקא לאור דבריהם של תומכי הפילוסופיה עצמם. כך ניתן ללמוד מצוואתו המוסרית של פרשן המקרא הנודע, רבי יוסף ׳ן׳ כספי (1279-1340 לערך), שהיה תומך נלהב באסכולה המימונית. וזה לשונו:³

אודיעך דברי לך, בני. באמת כי בבחורתי למדתי מן התלמוד חלק גדול, אבל בעונותי לא עלה בידי ידיעת הפוסקים כולם. והיום זקנתי ושבתי, ואצטרך כמה פעמים לשאול הוראה מהרבנים, ואם הם צעירים ממני לימים. ולמה אבוש מזה? האוכל להיות בקי בכל המלאכות? הנה כשאצטרך אל כוס זהב, על דרך משל, אלך אל צורפי זהב והאומנים ולא אבוש. וכן כל המצטרך, אלכה לי לאיש ואיש, שהאל יפה לכל אחד אומנותו בפניו.

יש מתח בדברי אבן כספי. הוא מתפאר שיש לו רקע תלמודי מכובד, ומקפיד לשאול רבנים שאלות הלכתיות, ויחד עם זה משווה את הרבנים הללו לבעלי מלאכה, כגון הצורפים. נימה מתנשאת זו מתחזקת בהמשך דבריו:

ויהי היום, זבחתי את זבחי, ותרנגולות מפותמות וברבורים אבוסיים, אף ערכתי את שולחני. קראתי למאהבי לאכול ולשתות עמי, כי זבח משפחה היה לי. והלכה השפחה הארורה והכניסה כף חולבת לתוך היורה, ונעלמה ממני הלכה, אם בכולה משערינן אם במאי דנפק מנה משערינן. ואלך מר בחמת רוחי רעב וצמא לאחד מהרבנים הנכבדים שבעם, והיה שם בעונותי מסב על שולחני עם אשתו ובניו ואוכלים ושותים יין. ואוחיל לו על פתח ביתו עד נטו צללי ערב. כמעט לא נותרה בי נשמה. ויורני ויאמר לי הדין כך וכך. ואשוב אל ביתי, והקרואים העניים והאביונים וכולם שם היו יושבים ומצפים לי. ואגידה להם את כל המאורע לי, כי לא אבוש לומר: אינני בקי בזאת המלאכה, אבל אני בקי במלאכה אחרת. ולמה לא ישוה פסק או הוראה ממציאות הבורא או אחדותו הגדולה ככף חולבת הקטנה?

אבן כספי מתגלה כמקפיד בקיום המצוות. הוא לא זייף פסק הלכה, אלא הלך אל הרב לשאול בעצתו, ואף לא טעם דבר לפני שקיבל תשובה לשאלתו.⁴ מצד שני, הוא שואל בסרקזם: "ולמה לא ישוה פסק או הוראה ממציאות הבורא או אחדותו הגדולה ככף חולבת הקטנה?". התשובה ברורה. מלאכתו נשגבה לאין ערוך מזו של הרב.⁵ לענייננו, אם ניתן להבחין ביחס כזה אצל אדם המקפיד על קלה כחמורה, סביר להניח שהיו אחרים שחצו את הקו והגיעו למסקנות קיצוניות, דוגמת אלו שמתאר הרמב"ן.

הרמב"ם האמין שהפילוסופיה מייצגת את "חכמת התורה לאמיתה".⁶ הוא הניח שיש לכל המצוות טעם ותוכן המסתדרים עם משנה פילוסופית.⁷ את החיפוש אחרי הטעם, הוא השאיר ליחיד,⁸ אך הבין שחיפוש זה טומן בתוכו סכנות אפשריות (הלכות מעילה ח, ח):

ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה ולידע סוף ענינם כפי כחו, ודבר שלא ימצא לו טעם ולא ידע לו עילה אל יהי קל בעיניו, ולא יהרוס לעלות אל ה', פן יפרוץ בו, ולא תהא מחשבתו בו כמחשבתו בשאר דברי החול. בוא וראה כמה החמירה תורה במעילה. ומה אם עצים ואבנים ועפר ואפר, כיון שנקרא שם אדון העולם עליהם בדברים בלבד נתקדשו, וכל הנוהג בהן מנהג חול מעל בה', ואפילו היה שוגג צריך כפרה,

³ I. Abrahams (ed.), *Hebrew Ethical Wills*, Philadelphia 1954, 151-152. על אודותיו, ראו: ח' כשר, **יוסף אבן כספי כפרשן פילוסופי**, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשמ"ג; I. Twersky, 'Joseph ibn Kaspi: Portrait of a Medieval Jewish Intellectual,' *Studies in Medieval Jewish History and Literature*, I, ed. I. Twersky, Cambridge, MA 1979, 231-257.

⁴ נראה שמדובר בליל שבת או חג, שאסור היה לו לאכול לפני שקידש על היין.

⁵ כמובן, חוסר רגישותו של הרב למצבו של אבן כספי לא עזרה לשיפור יחסו.

⁶ בתרגומו של מיכאל שורץ (<http://tinyurl.com/ncxu5sc>).

⁷ השווה **מורה נבוכים**, ג, כו-ל. הרמב"ם מניח שדווקא לחוקים יש משמעות פילוסופית יותר עמוקה ואמיתית מלמשפטים. ראה **מורה נבוכים**, ג, כז.

⁸ אני סבור שהרמב"ם לא הניח שמיצה את משמעות המצוות. השווה טברסקי, שם, עמ' 300-301.

ק"ו למצוה שחקק לנו הקדוש ברוך הוא, שלא יבעט האדם בהן מפני שלא ידע טעמן, ולא יחפה דברים אשר לא כן על השם, ולא יחשוב בהן מחשבתו כדברי החול.

על אף נטייתו לקצר בדברים, הרמב"ם חוזר כאן פעמיים על אותה נקודה: אסור להגיע למסקנה חפוזה בדבר טעמה של מצווה, ובמיוחד בדבר טעמו של חוק. מסקנה חפוזה מסוגלת לבטל את ערך החוקים, בגלל "שלא ימצא לו טעם, ולא ידע לו עילה", כי "יבעט האדם בהן, מפני שלא ידע טעמן". באותה מידה, היא יכולה להיות תוצאה של ייחוס סיבה לא ראויה או שטחית לחוקים: "ולא יחפה דברים אשר לא כן על השם, ולא יחשוב בהן מחשבתו כדברי החול".

אם כן, מהי הדרך הנכונה שראוי לאמצה בחיפוש אחרי התוכן השכלתני של המצוות? הרמב"ם גורס שהמסע העיוני חייב לצאת מנקודת מוצא של אמונה מוצקה באמיתת התורה, בצדקת משפטיה וחוקיה.⁹ מן העמדה הזאת, יתאמץ האדם כפי כוחו להעמיק בהבנת התורה. ואם ילאה למצוא את מבוקשו, הוא חייב לתלות את החיסרון בעצמו ובכוחותיו המוגבלים. כמו שאומר הרמב"ם בהמשך דבריו (שם):

וכמה היה דוד המלך מצטער מן המינים ומן העכו"ם שהיו משיבין על החוקים. וכל זמן שהיו רודפין אותו בתשובות השקר שעורכין לפי קוצר דעת האדם, היה מוסיף דביקות בתורה. מסע זה הוא שילוב של תעוזה וענווה אינטלקטואליות. הענווה לבדה תשאיר את היהדות רדודה ושטחית. התעוזה לבדה תוביל לקריסת הבניין כולו, כפי שתיאר הרמב"ן. האתגר, אז כמו היום, ליצור שילוב כזה בהצלחה.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה

⁹ ראו הדיון הנרחב במורה נבוכים, ג, כו.